

CONSERVATION OF 200 INVALUABLE DOCUMENTS FOR THE BICENTENARY OF OSSOLINEUM

The National Ossoliński Institute (in Polish: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, ZNiO) supported by the Ministry of Culture and National Heritage is implementing a project called *Conservation of 200 Invaluable Documents for the Bicentenary of Ossolineum*. The task will have been completed by 2017, and the number of historic objects included in the project is related to the bicentenary of founding the Institute which falls in that year. Some of the unique Ossolineum manuscript collections which are to undergo conservation are Medieval diplomas of Polish kings and princes and other documents certified with seals, a 12th century parchment code, and autographs of J.M. Ossoliński, Aleksander Fredro, or Tadeusz Kościuszko. The poor state of these documents of extraordinary value both for Polish and for European cultural heritage does allow to make them accessible for research, or for exhibition. Due to their technological variety, some objects pose a real challenge to restorers who specialise in the conservation of paper, leather, parchment, seals and metal. After completing the work, the restored manuscripts will be digitalised and made available to the general audience. They will also be shown at the jubilee exhibition.

Wybrane dokumenty uwierzytelnione pieczęciami przygotowane do prezentacji na komisji konserwatorskiej z udziałem rzeczoznawców

MAŁGORZATA GROCHOLSKA, ELŻBIETA OSTROMĘCKA

KONSERWACJA 200 BEZCENNYCH DOKUMENTÓW NA 200-LECIE OSSOLINEUM PROJEKT I JEGO REALIZACJA

Zbiory rękopiśmienne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu należą do najcenniejszych skarbów kultury polskiej. Gromadzone na przestrzeni dwustu lat i stale wzbogacane, stanowią niewyczerpane źródło wiedzy o historii i kulturze, co czyni je przedmiotem nieustannych prac badawczych. Są dumą Ossolineum i podlegają szczególnej ochronie.

Stworzenie bezpiecznych warunków ich przechowywania było zadaniem priorytetowym, zrealizowanym w trakcie wieloletnich prac remontowych. Klimatyzowany magazyn, regały kompaktowe, właściwe oświetlenie, systematyczna wymiana opakowań ochronnych podniosły standardy konserwacji pasywnej.

Jednocześnie z tymi działaniami od lat trwa systematyczna praca konserwatorów i introligatorów, której celem jest poprawa kondycji zbiorów. Zespoły rękopi-

sów są oprawiane w poszyty, umieszczane w bezpiecznych opakowaniach z rezerwą alkaliczną, poddawane konserwacji zabezpieczającej lub pełnej konserwacji wybranych szczególnie cennych zabytków rękopiśmiennych. Ukoronowaniem tych działań była konserwacja rękopisu poematu Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz*.

Aby móc zintensyfikować prace konserwatorskie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich podjął w ostatnich latach wysiłki w celu uzyskania dotacji zewnętrznych. Pierwszym zrealizowanym projektem dofinansowanym ze środków Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, wspieranego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię, była przeprowadzona w latach 2007–2010 *Konserwacja i digitalizacja zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*. W ramach zadania konserwacją objęto m.in. część spuścizny literackiej Juliusza Słowackiego.

Systematyczne przeglądy magazynu – przeprowadzane przez konserwatorów i pracowników Działu Rękopisów – pozwoliły wyodrębnić grupę zabytków

szczególnie cennych dla kultury narodowej, które wymagały podjęcia prac konserwatorskich. Przygotowano wnioski o dotację i pierwszym projektem realizowanym dzięki wsparciu finansowemu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego stała się *Konserwacja najwartościowszych rękopisów ze zbiorów Ossolineum*. W ramach dwuletniego zadania, w latach 2013–2014 objęto nią 14 rękopisów literackich, w tym Sienkiewicza, Fredry, cały zbiór Słowackiego, a także zbiór cennych autografów królewskich.

PROJEKT 200 NA 200

Zarówno osiągnięte efekty, jak i wysoka ocena złożonego wniosku skłoniły pracowników Ossolineum do podjęcia kolejnych działań, które zaowocowały uzyskaniem dofinansowania do zadania *Konserwacja 200 bezcennych dokumentów na 200-lecie Ossolineum*.

Dokumenty i dyplomy tworzą w zbiorach Działu Rękopisów osobny zespół rękopiśmienny, liczący obecnie ponad 2230 jednostek. Stanowią bogaty materiał źródłowy, spajający osiem wieków historii, który ze wzglę-

du na stan zachowania nie zawsze może być wykorzystywany przez badaczy i naukowców czy prezentowany na wystawach. Stan zachowania tych bezcennych dokumentów, w znacznej części pergaminowych, umożliwia również ich digitalizację i tworzenie jakichkolwiek kopii zabezpieczających.

Cały zasób archiwalny dokumentów uwierzytelnionych pieczęciami dotyczy zagadnień ściśle związanych z historią Polski. Chronologicznie zamyka się w czasie od XIII do XVIII w., a tylko niewielka jego część dotyczy okresu późniejszego. Jako zbiór wolno narastający drogą darów i kupna odznacza się różnorodnością wystawców, treści oraz zasięgu terytorialnego. Pośród najcenniejszych należy wyróżnić pergaminowe dokumenty opatrzone charakterystycznymi pieczęciami woskowymi i ołowianymi. Są wśród nich dyplomy wydawane przez książąt i królów polskich, opatrzone charakterystycznymi pieczęciami lakowymi i woskowymi, m.in. Henryka Brodatego, Bolesława Wstydlivego, Leszka Czarnego, Kazimierza Jagiellończyka, Zygmunta I Starego, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego, Zygmunta III

Ziemowit III, ks. Mazowiecki z synami przywracają Abrahamowi proboszczowi i podstolemu Niemczy i ich spadkobiercom zamek Nowy Dwór z miastem i przywilejami. 1374 r. Dokument pergaminowy z trzema pieczęciami zawieszonymi na sznurach, stan przed konserwacją. Dokument BO.1595

Zygmunt August, król polski, zatwierdza nadanie wsi Krzyszkowice... 1549 r. Przykład silnego uszkodzenia pieczęci. Dokument BO.65

Michał, król polski, pozwala wpisać do metryki litewskiej dokument. 1673 r. Przykład uszkodzenia dokumentu papierowego. Dokument BO.829

oraz Jana III Sobieskiego, Augusta II i Stanisława Augusta. Liczna grupa tych dokumentów dotyczy spraw majątkowych możnowładztwa oraz ziemian i pochodzi z kancelarii urzędów państwowych, ziemskich, miejskich, a także instytucji kościelnych o szerokim zasięgu terytorialnym, z przewagą jednak ziem południowych dawnej Polski, m.in. dawnego województwa krakowskiego, ruskiego oraz sandomierskiego. Dokumenty stanowią bogaty materiał źródłowy, głównie do poznania stosunków społecznych i gospodarczych, rozwoju własności ziemskiej, osadnictwa miejskiego i wiejskiego, dziejów handlu i rzemiosła. Są wśród nich również nominacje urzędników i wojskowych oraz nadania szlachectwa i tytułów hrabiowskich. Mniejszą grupę stanowią dokumenty papieskie, bulle z ołowianymi pieczęciami, m.in. Juliusza II, Innocentego IX, Klemensa XIV czy Benedykta XIV.

Spośród tych dokumentów do konserwacji wybrano 195 oraz dodatkowo pięć manuskryptów w formie kodeksów i poszytów, które świetnie charakteryzują całą kolekcję ossolińską. Ich listę rozpoczyna *Exameron beati Ambrosii, episcopi et confessoris*, kodeks pergaminowy z XII w., najstarszy zabytek w rękopiśmiennych zbiorach Ossolineum. Zawiera on sześcioksiąg o stworzeniu świata autorstwa św. Ambrożego. Drugie dzieło to *Wieczory badeńskie czyli powieści o dziwach i strachach* Józefa Maksymiliana Ossolińskiego – bardzo ciekawy, cenny, a zarazem mało znany rękopis samego fundatora Zakładu. Jest to zbiór kilkunastu opowiadań o duchach, diabłach i innych stworach, utrzymany w lekko ironicznym tonie, zaliczany do pierwszych polskich nowożytnych utworów fantastycznych. Trzecim obiektem jest autograf *Wierszy różnych Aleksandra Fredry*, wchodzący w skład bezcennej, największej w Polsce kolekcji rękopisów znakomitego komediopisarza. Niezwykle ważnym zabytkiem jest zespół rękopiśmienny *Listy i rozkazy* *dziennego naczelnika Tadeusza Kościuszki do generała Mokronowskiego, dowódcy powstania na Litwie w 1794 r.* Listy te zawierają uwagi na temat ogólnej sytuacji wojsk polskich, strategii działań oraz szczegółowe rozkazy dla generała. Ostatnim z manuskryptów, które przeznaczono do konserwacji, jest rarytas kolekcjonerski – album z autografami wybitnych osobistości z lat 1664–1861, który stanowi dużą ciekawostkę kolekcjonerską, m.in. z podpisami Ludwika XIV, Charlesa Montesquieu, Jeana

Jacquesa Rousseau, Napoleona I Bonaparte, Giuseppe Garibaldi i Victora Hugo.

W ramach projektu *Konserwacja 200 bezcennych dokumentów na 200-lecie Ossolineum* wytypowano zespół zabytkowych rękopisów, w głównej mierze dokumentów pergaminowych i papierowych uwierzytelnionych pieczęciami, oraz pojedyncze obiekty w formie kodeksów i poszytów. Dokonując wyboru obiektów, ossolińscy konserwatorzy kierowali się przede wszystkim ich stanem zachowania, a kurator zbioru, kierownik Działu Rękopisów, ich znaczeniem dla historii i nauki polskiej. W efekcie do konserwacji przeznaczono obiekty o wielkiej wartości historyczno-literackiej i zróżnicowanym stopniu uszkodzenia. Projektem tym, zaplanowanym na blisko dwa lata, Ossolineum rozpoczęło przygotowania do nadchodzącej dwusetnej rocznicy powstania Zakładu. Liczba akurat dwustu dokumentów została ustalona w celu podkreślenia rangi jubileuszu.

WYZWANIA KONSERWATORSKIE

Zadania konserwacji tych zbiorów są bardzo złożone. Dotyczą pergaminu, papieru i skóry jako podłoża, różnorodnych materiałów pisarskich (atramenty żelazowo-galusowe, węglowe, atramenty współczesne, ołówki), warstw malarskich (ozdobne inicjały, ilustracje, miniatury), pieczętek tuszowych, pieczęci woskowych z mas barwionych i niebarwionych, pieczęci papierowych z wykonaną z ciasta i wosku masą pieczętną, pieczęci lakowych. Pieczęci przywieszane są na paskach pergaminowych, lnianych, konopnych i bawełnianych sznurach, jedwabnych wstążkach, umieszczane w metalowych lub drewnianych puszkach ochronnych. Rękopisy w formie poszytów i kodeksów mają tekturowe lub drewniane okładziny obleczone płótnem, aksamitem, papierem marmoryzowanym bądź skórą, jeden z nich ma mosiężne zapinki. Każdy z tych elementów dokumentu rękopiśmiennego wymaga indywidualnego traktowania i opracowania metodyki konserwacji dostosowanej do techniki wykonania oraz stanu zachowania obiektu.

Zabytkowe dokumenty wytypowane do konserwacji w ramach projektu cechują przede wszystkim: duży stopień zabrudzenia; silne deformacje wysoce higroskopijnego materiału, jakim jest pergamin; trwałe załamania powierzchni dokumentów; żelatynizacja;

Jan Kazimierz, król polski, zatwierdza i transsumuje dokument. 1649 r. Przykład szczególnie silnie zniszczonego pergaminu. Dokument BO.2244

Wieczory badeńskie czyli powieść o dziwach i strachach Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, widoczne uszkodzenia krawędzi kart przed konserwacją. Rękopis 662/II

zniszczenia spowodowane przez drobnoustroje; zmiany barwne; osłabienie; puszystość papieru; ubytki (m.in. uszkodzenia spowodowane przez gryzonie); uszkodzenia mechaniczne, takie jak rozdarcia; słaba czytelność tekstów, blaknięcie, osypywanie się, przetarcia, rozmycia atramentów. Poważnym uszkodzeniom uległy pieczęcie uwierzytelniające dokumenty. Są one bardzo mocno zabrudzone, mają uszkodzenia mechaniczne w postaci odprysków, pęknięć, przełamania lub rozluźnienia warstw pieczętnych. Często występują: odpadanie odcisku, rozbicie pieczęci na części, zgniecenia i spłaszczenia. Przy wielu dokumentach brakuje pieczęci, które wskutek uszkodzenia wiązań pieczętnych oderwały się i często zostały zagubione. Dodatkowo silne zniszczenia spowodowały puszkę metalową, mającą z założenia chronić pieczęci. Wiele z nich uległo korozji. Leżąc bezpośrednio na pergaminie, niszczyły skórę, powodując na powierzchni powstanie wżerów oraz licznych rdzawych plam czyniących fragmenty tekstów nieczytelnymi. Niektóre puszki są zdeformowane lub zachowane fragmentarycznie. Rękopisy w formie kodeksów mają uszkodzenia konstrukcji opraw, przetrwane wiązania, zdeformowane, zabrudzone i przetarte okładziny, brakuje także zapinek i kapitałek.

Przygotowując wniosek, konserwatorzy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich musieli opracować ramowy program prac konserwatorskich, który miał podlegać późniejszej weryfikacji przez komisję konserwatorską składającą się z przedstawicieli Ossolineum, wykonawcy wyłonionego w drodze przetargu oraz zaproszonych przez zleceniodawcę konsultantów – rzeczoznawców.

Podstawowymi zabiegami konserwatorskimi przy ossolińskim zespole dokumentów pergaminowych uwierzytelnionych pieczęciami woskowymi i papierowymi miały być: dezynfekcja, oczyszczanie zabrudzeń wszystkich części składowych obiektu – pergaminu, pieczęci z wiązadłami pieczętnymi i ochronnych puszek, usunięcie plam i zacieków, uelastycznienie i usunięcie deformacji pergaminu, uzupełnienie ubytków, wzmocnienie i zabezpieczenie dokumentów przed dalszym niszczeniem, scalenie zachowanych fragmentów oryginału, wykonanie teczek i pudeł ochronnych z materiałów wysokiej jakości.

Dla pieczęci przewidziano wykonanie następujących zabiegów konserwatorskich: oczyszczenie, impregnacja, konsolidacja pieczęci, sklejanie spęknięć, scalanie fragmentów, w uzasadnionych przypadkach uzupełnianie ubytków – najczęściej masy pieczętną, wykonanie

Jadwiga, królowa polska, nadaje Fedorowi, ks. Ostrogskiemu zamek Ostrog z okręgiem pod warunkiem wypełniania służby wobec królów polskich. 1393 r. (a) Oryginalny tkaninowy woreczek do przechowywania pieczęci umieszczony w późniejszej drewnianej puszcze. (b) Pieczęć z uszkodzoną masą pieczętną i wiązadłami. Dokument BO.484

a)

b)

Uczestnicy komisji konserwatorskiej, od lewej: prof. dr hab. Elżbieta Jabłońska, mgr Mirosława Wojtczak – rzeczoznawcy, mgr Hanna Machaj – wykonawca prac, mgr Maria Woźniak – rzeczoznawca, w trakcie oceny stanu zachowania obiektów

ochronnego obrzeża miski woskowej, zabezpieczenie powierzchni pieczęci, oczyszczanie puszek pieczętnych, usunięcie uszkodzeń mechanicznych, zabezpieczenie przed korozją.

Dla zespołu dokumentów papierowych opracowano następujący zakres prac: dezynfekcja obiektów, oczyszczanie zabrudzeń, sprawdzenie odporności atramentów i tuszów na wodę oraz ewentualne ich zabezpieczenie, kąpiele, odkwaszenie papieru oraz neutralizacja atramentów – po sprawdzeniu pH papieru oraz zawartości jonów żelaza w atramentach, wzmacnianie strukturalne papieru, uzupełnianie ubytków, sklewanie rozdarć, podklejanie partii osłabionych, zabezpieczenie i konserwacja pieczęci i masy pieczętniej, prasowanie dokumentów, umieszczenie obiektów w teczках ochronnych.

Konserwacja wytypowanych pięciu rękopisów w formie kodeksów i poszytów musiała dodatkowo uwzględnić zagadnienia konserwacji opraw obłożonych skórą, papierem i aksamitem. W ramach prac wszystkie oryginalne elementy opraw będą musiały zostać zachowane, właściwie oczyszczone, wzmocnione, uzupełnione i ponownie wykorzystane na oprawach. Przewidziano także wykonanie rekonstrukcji zapięcia wczesnośredniowiecznego kodeksu pergaminowego.

Zgodnie z założeniem, *Konserwacja 200 bezcennych dokumentów na 200-lecie Ossolineum* będzie realizowana w ciągu dwóch lat. W 2014 r. planowane jest zakończenie prac przy 140 obiektach, pozostałe będą wykonywane do listopada 2015 r.

REALIZACJA ZADANIA

Realizacja zadania rozpoczęła się od przygotowania warunków przetargu. Postawiono przed wykonawcami wysokie wymagania. Oprócz doświadczenia zawodowego w zakresie konserwacji papieru i skóry, zespół specjalistów musiał być dodatkowo zaznajomiony z podstawami nauki o archiwaliach i zagadnieniach sfragistycznych, jako że dokumenty i przywieszane pieczęcie stanowią spójną całość. Zwrócono także uwagę na techniczne wyposażenie pracowni, instalacje ppoż. oraz właściwe zabezpieczenie pracowni przed włamaniem. Wykonawca prac konserwatorskich musiał także ubezpieczyć zarówno siebie, jak i zbiory, od wszelkiego ryzyka, jakie niesie ten projekt. W marcu 2014 r. roz-

Jan III, król polski, na prośbę mieszkańców Podzamcza Lwowskiego, odnawia im dawne prawa. 1678. Obiekt pokryty niezidentyfikowaną substancją, prawdopodobnie mającą uczynić tekst pisany atramentem żelazowo-galusowym. Dokument BO.93. Członkowie komisji, od lewej: mgr Katarzyna Krocak – Ossolineum, mgr Maria Woźniak – rzeczoznawca, mgr Hanna Machaj – wykonawca prac.

strzygnięty został przetarg na konserwację dokumentów. Wykonawcą prac jest konsorcjum: Gorek Restaurowo, spółka komandytowa, z partnerem Hanną Machaj, Konserwacja Papieru i Dziej Sztuki z Warszawy.

Po podpisaniu umowy, w kwietniu 2014 r. zespół dokumentów został przewieziony do Warszawy i przekazany komisyjnie wykonawcom prac. Konserwatorki Monika Karwowska-Gorek i Hanna Machaj do końca maja zobowiązały się przygotować się do komisji z udziałem rzeczoznawców. Do tego czasu miały być przeprowadzone badania atramentów i pieczęci, wykonane fotografie makroskopowe pozwalające na uściślenie i ewentualne wprowadzenie zmian w programach konserwatorskich.

Konserwatorzy Pracowni Konserwatorskiej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich ściśle nadzorują prowadzone prace, jednocześnie pośrednicząc między wykonawcami a kuratorem kolekcji. W 2014 r. zaplanowano przeprowadzenie trzech komisji konserwatorskich, do których zaproszono w charakterze rzeczoznawców wybitnych specjalistów w tej dziedzinie: prof. dr hab. Elżbietę Jabłońską (konserwacja pieczęci), mgr Marię Woźniak i mgr Mirosławę Wojtczak (konserwacja papieru i skóry). Udział ekspertów gwarantuje prawidłowe rozwiązywanie problemów związanych z metodyką konserwacji tak złożonych obiektów.

O tym, jak bardzo takie komisje są potrzebne, świadczą wyniki pierwszego spotkania komisji w maju 2014 r. Komisja zweryfikowała ogólną ocenę stanu zachowania wybranych obiektów na podstawie wykonanej dokumentacji fotograficznej i przeprowadzonych badań atramentów oraz dokonała przeglądu pozostałych obiektów,

pogrupowanych przez wykonawców według rodzaju uszkodzeń. W przypadku dokumentów pergaminowych zdecydowano m.in. o przywróceniu wtórnie zlikwidowanych plik w dokumentach pergaminowych. Zastanawiano się nad metodą uzupełnień ubytków i wzmacniania – podklejania rozdarć. Członkowie komisji proponowali wykorzystanie naturalnych materiałów kolagenowych, ale uzgodniono, że wykonawcy przedstawia próby wykonania uzupełnień ze specjalnie przeklejonego papieru (metoda stosowana przez AGAD w Warszawie). Duże emocje wzbudziła analiza dwóch dokumentów: *Jadwiga, królowa polska, nadaje Fedorowi, ks. Ostrogskiemu zamek Ostrog z okęgiem* datowany 1393 r., sygn. 484, oraz *Bolesław Wstydlivy z matką Grzymistawą pozwala Szymonowi z zakonu norbertanów założyć w Krzyżanowicach wieś na prawie średzkim* datowany na 1247 r., sygn. 936. Jako obiekty szczególnie cenne zostaną one wstępnie zabezpieczone i umieszczone w pudełkach w celu umożliwienia dalszych badań. Zaskakujące okazało się odkrycie, iż zachowany woreczek ochronny na pieczęć przy dokumencie królowej Jadwigi może być oryginalny, co byłoby prawdziwym unikatem. W bieżącym roku prof. Elżbieta Jabłońska zaproponuje program badawczy, zmierzający do wyjaśnienia kwestii związanych z obydwojma dokumentami, co umożliwi ostateczne podjęcie decyzji w sprawie zakresu prac konserwatorskich.

Przedmiotem rozmów był też sposób przechowywania dokumentów uwierzytelnionych pieczęciami. Ponieważ ich zbiór w Ossolineum liczy ponad 2 tysiące jednostek, a powierzchnia magazynowa Działu Rękopisów jest ograniczona, poszukuje się takiego systemu, który z jednej strony w sposób właściwy zabezpieczy dokumenty i pieczęci, z drugiej zaś nie będzie zajmował zbyt dużo miejsca. Wykonawcy prac zobowiązali się do przedstawienia nam propozycji dotyczących różnych systemów przechowywania tego typu zbiorów. Decyzja o sposobie oprawy zostanie podjęta po konsultacji z Działem Rękopisów ZNiO.

Następną komisję konserwatorską zaplanowano na ostatnie dni sierpnia. Zakładamy, iż część obiektów – tych mniej zniszczonych, z jasno określonym programem prac konserwatorskich – będzie już przygotowana do odbioru.

REZULTATY DZIAŁAŃ KONSERWATORSKICH

Zrealizowanie zadania *Konserwacja 200 bezcennych dokumentów na 200-lecie Ossolineum* przyniesie wielopłaszczyznowe korzyści i będzie podstawą do dalszych ważnych działań, zarówno naukowych, jak i popularyzatorskich. Jeszcze w trakcie konserwacji możliwe są dalsze odkrycia naukowe, podobne do tego, jakie dotyczyło dokumentu i pieczęci królowej Jadwigi. Po przeprowadzonej konserwacji ta część kolekcji dokumentów uwierzytelnionych pieczęciami zostanie udostępniona w formie cyfrowej, korzystać więc z nich będą wszyscy zainteresowani.

W ramach promocji przygotowana zostanie wystawa o konserwacji obiektów; przybliży ona zagadnienia konserwatorskie bibliotekarzom opiekującym się zbiorami zabytkowymi, a konserwatorom umożliwi wzbogacenie wiedzy o trudne zagadnienia konserwacji archiwaliów i różnego rodzaju pieczęci. Ossolineum przygotowuje

Dokument pergaminowy poddany pracom konserwatorskim przez firmę Gorek Restauro. Fot. Damian Kwiecień

planszową ekspozycję obrazującą realizację zadania. Najciekawsze z konserwowanych dokumentów będą przedstawione w gablotach. W dniu otwarcia wystawy zostaną wygłoszone referaty na temat charakterystyki zespołu dokumentów archiwalnych w zbiorach ossolińskich oraz zagadnień konserwacji i badania tego typu obiektów.

Dzięki przeprowadzonej konserwacji ta ważna część spuścizny narodowej będzie mogła być zaprezentowana na wystawie z okazji jubileuszu Ossolineum w 2017 r. Wówczas zabytki zostaną udostępnione szerokim kręgom odbiorców. Dział Edukacji Ossolineum przygotowuje ofertę popularyzatorską dla szkół, ściśle związaną z zakonserwowanym zespołem archiwaliów, m.in. obejmującą zajęcia związane z kaligrafią, pisanie i ozdabianiem dokumentów, odbijaniem pieczęci, a nawet sposobem powstawania pergaminu.

Różnorodność działań, jakie są możliwe do wykonania wokół najważniejszego zadania, czyli konserwacji i ochrony dziedzictwa narodowego, powinna dać bibliotekom posiadającym zabytkowe zbiory, jak i muzeom, dodatkowe argumenty w dyskusji nad koniecznością przeznaczania na ten cel części środków budżetowych tych instytucji oraz pozyskiwania funduszy zewnętrznych.

* * *

Doświadczenia zebrane w tych i poprzednich projektach przekonują, że prawidłowa realizacja zakrojonego na taką skalę przedsięwzięcia jest możliwa dzięki zaangażowaniu całego zespołu pracowników różnych specjalności. Każdy etap, począwszy od przygotowania wniosku, poprzez jego wielomiesięczny przebieg, aż po działania finalne, wymaga ścisłego współdziałania zarówno kustoszy opiekujących się zbiorami, konserwatorów, jak i specjalistów od przetargów i rozliczeń finansowych.

Niezwykle istotna na każdym etapie pracy jest bezpośrednia piecza dyplomowanego konserwatora nadzorującego cały proces, będąca warunkiem *sine qua non* osiągnięcia zamierzonego w projekcie ambitnego rezultatu, jakim jest fachowe zabezpieczenie skarbów dziedzictwa narodowego dla przyszłych pokoleń.

Wszystkie te działania nie byłyby jednak możliwe bez wsparcia ze strony Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w którego gestii pozostają środki na ratowanie zbiorów ważnych dla kultury i historii Polski, tworzących wspólne europejskie i światowe dziedzictwo.

Fot. Małgorzata Grocholska (zdjęcia na s. 44–48)